КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ

И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д.13.11.023 Диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 371:37.034(575.2.043.3)

Ержакыпов Муратбек Санакулы

ЛИДЕР-СТУДЕНТТЕРДИН СҮЙЛӨӨ МАДАНИЯТЫН ӨСТҮРҮҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана
билим берүүнүн тарыхы

педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2012

Диссертациялык иш И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: педагогика илимдеринин доктору,
доцент **Ж.К. Каниметов**

Расмий оппоненттер:

Жетектөөчү мекеме:

Диссертациялык иш жылдын саат дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча Д 13.11.023 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51.

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетииин Илимий китепканасында таанышууга болот.

Автореферат жылдын таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин доктору,
доцент Чоров М.Ж.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Ааламдашуу шартында коомдогу жана билим берүүдөгү азыркы абал адамдардын өз ара коммуникативдик баарлашуусуна жана ушул багытта иш жүргүзгөн илимдерге өзгөчө көңүл бөлүнүү талап кылууда. Инсандын азыркы коомдогу турмушта ийгилике жетишүүсүндө, туура жашоосунда анын тил байлыгы жана сүйлөө маданияты зор мааниге ээ болууда. Үстүбүздөгү заманда адамдардын өз ара баарлашуу, пикир алмашуу, катнашуу иш-аракеттери тез өсүп-өнүгүп, аларды изилдеген психолингвистика, прагматика, стилистика, сүйлөө маданияты, коомчулук менен байланыш ж.б. жаңы илимдердин тармактары жана окуу предметтери пайда болууда. Ар кандай адистиктерди даярдоо алкагында окуу процессине кирген мындай илимий тармак, сабактардын көпчүлүгү филология жана тил илимдери менен түз байланышта. Ошону менен катар эле, инсандын сүйлөө маданиятын калыптандыруу процессинде мындай илимий тармактарды, мисалы, риторика илимин же сабагын пайдаланууда тил илимдеринин алкагы менен гана чектелүү азыркы талапка жооп бербейт.

Мурдагы совет доорунда тил илимдери жогорку деңгээлде өнүгүп, адабий тилдин нормасы калыптанганы менен практикалык баарлашуу маселеси четте калып келген. 1920-жылдары башталган сүйлөө маданияты деп аталган предмет дагы ушундай өңүттө калыптанууга бет алган. Ушул мезгилде жалпы элдин сабатсыздыгын жоюу иши ийгиликтерге жетишсе дагы сүйлөшүү этикети, маданияты төмөнкү деңгээлге түшкөн. Идеологиялык жана башка себептерден улам өткөн кылымдын 30-жылдары сүйлөө маданияты боюнча ушул багыттагы изилдөөлөр токтотулган жана сүйлөө маданияты проблемасы өзүнүн актуалдуулугун жоготуп, аны өстүрүүгө арналган сабактар жогорку окуу жайларында жана мектепте окутулбай калган. Сүйлөй турган адам тигил же бул мекеме тарабынан мурдатан идеологиялык алкакта даярдалган жана бекитилген, эч кандай өзгөрүүсүз, анын чегинен чыга албай турган текст боюнча гана чыгып сүйлөөгө мажбур болгон. Көпчүлүктүн алдында сөз сүйлөгөн адам чыгармачыл, эркин ой жүгүртүү менен өз оюндагысын айтуу жана аудитория менен жандуу байланышта болуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыраган.

Ар кандай адистиктерди даярдоо алкагында окуу процессине кирген мындай илимий тармак, сабактардын көпчүлүгү филология жана тил илимдери менен түз байланышта. Ошону менен катар эле, инсандын сүйлөө маданиятын калыптандыруу процессинде мындай илимий тармактарды, мисалы, риторика илимин же сабагын пайдаланууда тил илимдеринин алкагы менен гана чектелүү азыркы талапка жооп бербейт. Ошондуктан, азыркы учурдагы ЖОЖдордо окутула баштаган сүйлөө маданияты, риторика ж.б. предметтерин окутуу программалары да тилдик, лингвистикалык, адабий норма менен чектелбеши зарыл. Себеби дээрлик көпчүлүк педагогдор жана окуучулар үчүн сүйлөө маданиятын калыптандыруучу сабактардын негизги мааниси жана милдети – студенттерди жогорку адистик жана инсандык деңгээлге көтөрүүгө шарт түзгөн сүйлөө маданиятына ээ болуусун камсыз кылууда турат.

Ошону менен бирге эле, сүйлөө маданияты педагогикалык окуу жайлардын студенттери үчүн да эң башкы орунда тураары жакшы белгилүү. Мугалимдин сүйлөө маданияты, сезими, тапкычтыгы, тактыгы ж. б. билим берүүнүн жана тарбиялоо искусствосунун иштиктүү факторлору болуп эсептелет. Педагогдун өзүнүн сүйлөө маданиятына таянып ситуацияларга жана кылык-жоруктарга так жана туура баа бере билүүсүнөн да көп нерсе көз каранды.

Учурда мурдагы совет өлкөлөрүнүн билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясынын башкы милдеттери болуп инсандын ички дүйнөсүн, чыгармачылык, интеллектик мүмкүнчүлүктөрүн өстүрүп, өнүктүрүү, адамдын эмоционалдуу сферасын байытуу; элдик чыныгы руханий каада салттарды жана традицияларды үйрөнүүнүн билим берүүдөгү программаларын өздөштүрүүгө керектүү шарттарды түзүү ж.б. эсептелет.

Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамы, Кыргыз Республикасынын билим берүү тармагын өнүктүрүү доктриналарында, концепцияларында жана башка билим берүүгө тиешелүү расмий документтерде да жогорку окуу жайларда адистерди даярдоонун сапатына, алардын руханий-инсандык сапатына жана ички маданиятына зор көңүл бөлүнгөн. Ошондой эле, Кыргыз Республикасындагы шайлоо маселелери боюнча мыйзамдык актыларда да президенттик кызматка талапкерлердин сүйлөө чеберчилиги, темага ылайык өз түшүнүгүн, оюн мамлекеттик тилде туура айта билүү жөндөмү, сүйлөө маданияты зор мааниге ээ экендиги белгиленген.

Казакстан Республикасынын билим тууралы мыйзамынын 8-бабында да: «Билим берүү системасынын башкы милдети – улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктар, илим жана практика жетишкендиктеринин негизинде инсанды калыптандырууга, жетилтүүгө жана адистигин чындоого багытталган билим алуу үчүн керектүү шарттарды түзүү», - деп көрсөтүлгөн.

Арийне, азыркы коомго коммуникабелдүү, мобилдүү, дүйнөдөгү өтө тез өзгөрүүлөргө бат ылайыкташа алган, руханий-инсандык сапаты жана ички маданияты жогорку деңгээлдеги жаштарды даярдоодо улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктар, жетишкендиктер камтылган сүйлөө маданиятынын мааниси абдан зор жана бул маселе коомчулука жакшы белгилүү.

Ушул себептен, бүгүнкү күндө сүйлөө маданиятына, чечендик өнөрүнө карата кызыгуу кайрадан жанданып, бул багыттагы предметтер жогорку окуу жайларында окутулуп жатат. Анда, сүйлөө маданияты риторика предметинин ажырагыс бир бөлүмү катары саналууда. Мектептердеги жана жогорку окуу жайларындагы бүтүрүү экзамендеринде бүтүрүүчүлөрдүн сүйлөө маданиятына да өзгөчө көңүл буруу менен бул боюнча суроо-тапшырмаларды тесттерге да киргизүү маселеси каралууда.

Жогорку окуу жайлардын студенттерине риторика предметин окуутунун өзөгүн түзгөн– студенттердин логикалык ойлоо көндүмдөрүн калыптандыруу, тил байлыгын өстүрүү, сөздүк корун кеңейтүү, өз оюн дурус так түшүндүрүү, тилдик, сөздүк нормаларды сактоо менен ооз эки жана жазуу түрүндө көркөм жеткизе билүү, чыгармачылык менен ойлоо сындуу сапаттардын,

көндүмдөрдүн сүйлөө маданиятын өстүрүүдө жана жалпы эле адисти даярдоодо мааниси зор.

Ошондуктан студенттердин, өзгөчө алардын лидерлеринин сүйлөө маданиятын калыптандыруу жана өстүрүү маселесинин педагогикалык негиздерин иликтөө азыркы учурдун абдан актуалдуу жана зарыл талабы десек жаңылышпайбыз.

Мурдатан келеткан адистик боюнча сабактарды окутуунун тажатма салттуу ыкмалардын, теориялык грамматиканын ордуна кептик ишмердүүлүктү өнүктүрүүнүн жаңыча инновациялык чыгармачылык багыттарына өтүүбүз, жогорку деңгээлдеги сүйлөө маданиятын калыптандыруу – азыркы замандын талабы.

Бул көз караштан алганда окуу жайлардагы сүйлөө маданиятын калыптандыруу ишинин учурдагы деңгээли азыркы суроо талаптарга толук жооп берет деп айта албайбыз. Эне тилдин кайнар булагы болгон чечендик сөздөр, макал-ылакаптар, ата-бабалардан бери калыптанып келген салттык сүйлөө маданияты, чечендик өнөр студенттердин сөздүк корун байытууда, сүйлөө маданиятын көтөрүүдө пайдаланылышы керек. Кылымдар бою жыйналган тилибиздин байлыгы лидер студенттин эне тилди катарлап, тилдеги элдин рухун терең танууга мүмкүндүк берет.

Сөз маданиятынын калыптануу өзгөчөлүгүн, тарыхын иликтөөдө, сөз маданиятынын тил илими жана чечендик менен байланышын, максатын, милдеттерин, маңыз-маанисин ачууда салым кошкон изилдөөдө иштеринин катарында кыргыз окумуштуулары К.Тыныстанов, К.Карасаев, И.Арабаев, И.Батманов, Б.Орузбаева, Б.Юнусалиев, Т.Ахматов, К.Дыйканов, Э.Абдулдаев, А.Жапаров, А.Исаев, Э. Абдулдаев, С.Үсөналиев, Ж.Мукамбаев, Б.Исаков, В.Мусаева, С.Мусаев, А.Турдугулов, А.К. Чолпонбаев, Н.К. Календерова, А.Т.Калдыбаева, С. Рысбаев, А. Муратов, С.Закиров, Б.Өмүралиев, Н. Абдесова, С. Үсөналиев, А.Сапарбаев, Р. Эгембердиева, Т. Ашырбаев, А. Акматова ж.б.. эмгектери турат. Мисалы, 1968-жылы «Сөз маданияты жана стилистика» мектеп окуучулары үчүн окуу китеби Э.Абдулдаев, Б.Орузбаева жана А.Жапаров тарабынан иштелип чыгат. Сөз маданияты жана стилистика бөлүмү А.Жапаров тарабынан жазылып, анда анда илимий-теориялык мазмун басымдуулук кылат.

Соңку жылдары эгемендик алган республикалардын билим берүү системасында сөз маданиятын өстүрүүгө, чечендик өнөрдү үйрөтүүгө багытталган атайын эмгектер менен окуу куралдары жазыла баштады. Мисалы, С.Мусаев «Сүйлөө маданиятынын маселелери» деген эмгегинде кептин сапаттары теориялык жагдайда иликтенип, анда сүйлөө маданиятынын деңгээли, кептин тууралыгы анын тилдик нормалар менен катышын, нормаларды бузбай сактоо зарылдыгын камтыйт деп белгиленет. Ошондой эле, С.А.Давлетовдун «Сөз маданияты жана ага коюлуучу талаптар», «Сөз маданиятын өнүктүрүү – мугалимдердин негизги милдеттеринин бири» аттуу макалары, сөз маданияты боюнча лекциялары, А.К.Чолпонбаев, Н.К.Календеровалардын “Сүйлөө чеберчилиги” аттуу окуу-методикалык

куралы ж.б.у.с. эмгектерди белгилөөгө максатка ылайыктуу. Мындай көрүнүш акыркы кездерде сүйлөө маданиятына жетишээрлик көңүл бурулуп, кыргыз тил илиминде теориялык багыттагы илимий изилдөөлөр, эмгектер жаралып, сүйлөө маданиятын ар тараптан изилдөөгө алууга аракеттер болуп жатканынан кабар берет.

Ошондой эле, казак окумуштуулары Н.Оралбаева, С.Рахметова, А.Жапбаровдордун иликтөөлөрүндө казак тилинен окуган окуучунун тилин байытуунун жайы, маселелери иликтенген. Н.Курманованын «Чечендик өнөргө» байланыштуу жазылган изилдөөсү орто мектептерде чечендикти окутууга жана сүйлөө маданиятын өнүктүрүүгө арналган маңыздуу эмгек болуп эсептелет. Жогорку билим берүү тармагында чечендикти окутуу маселесине арналган А.Кыдыршаевдин «Чечендик таанууда окутуучунун илимий-усулдук негиздери» аттуу монографиясында студенттерди чечендикке үйрөнүүнүн илимий-усулдук маселелери изилденсе, Б.Салыхованын жогорку окуу жайда чечендикти өздөштүрүүгө арналган эмгегинде гуманитардык факультеттердеги студенттерге чечендик өнөрдү үйрөтүүнүн талаптары караштырылган.

Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздерин иштеп чыгууда грек жана рим риторикасын түптөп, аны илимий даражага жеткирген Аристотель, Цицерон, Квинтилиан эмгектери, чечендик өнөрдүн өзүнчө теориясын иштеп чыккан Аль-Фарабинин риторикалык мурастары, М.В.Ломоносов, А.Ф.Михальская, Л.К.Граудина, Ю.В.Рождественский, Н.А.Безменова, Н.Н.Кохтев сындуу илимпоздордун риторика менен неориторика тармагындагы иликтөөлөрү, Т.А.Ладыженская, Э.С.Тайляшева, З.С.Смелкова, А.Байтурсынов, Б.Н.Головин, В.В.Виноградов сыяктуу ж.б. окумуштуулардын сөз маданияты менен стилистикасы багытындагы эмгектери, Л.С.Выготский, И.А.Зимняя, А.А.Леонтьев ж.б. илимпоздордун карым-катнаш психологиясы багытындагы изилдөөлөрү, Н.Оралбаева, А.С.Кыдыршаев, М.Р.Кондыбаева, С.Р.Рахметова, Т.К.Жумажанова, Ф.Оразбаева, Н.А.Тулкинбаев, М.Балакаев, Б.Шалабай чечендикти таанууну окутуу, сүйлөө маданиятын калыптандырууга жана өстүрүүгө арналган изилдөө жумуштары пайдаланылды.

Жогорку окуу жайларында жүргүзүлгөн иликтөөлөр көрсөткөндөй студенттердин көпчүлүгү жеткиликтүү сүйлөө маданиятына ээ эмес, ага керектүү билим жана адаттар тиешелүү деңгээлде өздөштүрүлгөн эмес. Сүйлөө учурунда айта турган ойдун маанисин сөз жүзүндө так жеткире албастан, четтен келген паразит-сөздөрдү жана жаргондук терминдер пайдаланылып, сөздү даана айтууда, грамматикалык тартипти сактоодо жаңылыштыктар кетирилет. Мындай жагдай билим берүүнүн сапатына түздөн түз таасирин тийгизип, лидер-студенттердин сүйлөө маданиятына өзгөчө көңүл бөлүүнү талап кылат. Себеби алдыңкы студенттер окуу предметтерин тез жана сапаттуу гана өздөштүрбөстөн, ошону менен бирге эле көпчүлүккө үлгү катары референттик милдетти аткарат. Сүйлөө маданияты, риторика ж.б.у.с. илимдин тармактары боюнча жазылган илимий эмгектер лидер студенттердин сүйлөө маданиятын өркүндөтүү маселесинин маңызын, түпкү маанисин терең

түшүнүүгө мүмкүндүк берет жана буга тиешеси бар кээ бир практикалык маселелерди чечүүгө шарт түзөт.

Бирок, жогорку билим алуунун шартында лидер студенттердин сүйлөө маданиятын өстүрүүнүн өзгөчөлүктөрү, алардын сүйлөө маданиятын өркүндөтүүнүн маселелерин теориялык жактан изилдөөнүн деңгээлинин жетишсиздиги коюлган тема боюнча атайын иликтөө жүргүзүүгө илимий талаптын келип чыгышын шарттады.

Жогоруда айтылгандардын бардыгы диссертациянын темасынын теориялык жана практикалык актуалдуулугун аныктайт.

Изилдөөнүн объектиси болуп лидер студенттердин сүйлөө маданиятынын калыптанышы, ал эми **предмети** катары алардын сүйлөө маданиятын өстүрүү процесси жана бул процесске педагогикалык таасир кылуунун натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору каралды.

Изилдөөнүн максаты. Лидер студенттердин сүйлөө маданиятынын өзгөчөлүктөрүн педагогикалык-психологиялык иликтөөгө алуунун жана атайын даярдалган эксперименталдык материалдардын негизинде жогорку окуу жайдын шартында аны өстүрүүнүн натыйжалуу жолдорун жана усулдарын аныктоо.

Изилдөөнүн объектисине, предметине жана максатына ылайык төмөндөгүдөй **изилдөөнүн милдеттери** коюлду: **Педагогдордун чечендик таануу боюнча боюнча билиминин учурдагы абалын талдоо, андагы проблемаларды аныктоо.**

1. Илимий изилдөө иштерин окуп үйрөнүүнүн негизинде сүйлөө маданиятынын маани-мазмунун, сапатын жана ошондой эле лидер студенттердин сүйлөө маданиятынын деңгээлине, сапатына таасир тийгизе турган факторлорду изилдөө.
2. Лидер студенттердин сүйлөө маданиятына педагогикалык өңүттө таасир тийгизе турган методдордун жана каражаттардын комплексин негиздөө жана эксперименталдык жол менен аларды текшерип көрүү, жыйынтык чыгаруу, сунуштарды аныктоо.
3. Жогорку окуу жайда лидер студенттердин сүйлөө маданиятынын өстүрүүнүн негизги багыттарын аныктоо.
4. «Лидер студенттердин сүйлөө маданияты» курсун иштеп чыгуу жана анын теориялык-педагогикалык негиздерин талдоо, зарылчылыгын негиздөө, аны окутуу процессинде ишке ашыруу.

Изилдөөнүн илимий **божомолу:** жогорку окуу жайында студенттердин сүйлөө маданиятын өстүрүү жана калыптандыруу натыйжалуу болот, эгерде:

- алардын сүйлөө маданиятын бийик деңгээли алдыңкы студенттердин сапаты, көрсөткүчү катары каралса;
- алардын сүйлөө маданияты боюнча билимин, адаттарын, сөздүк запасын, көпчүлүктүн астында сүйлөөнүн, кептин сапатын жогорулатууга болгон өз аракетинин натыйжасы жана студенттердин сүйлөө маданиятын өстүрүү үчүн илимий негизде даярдалган иш-чаралардын комплексин,

аталган багыттагы аракеттерди ишке ашырууга максаттуу умтулган окутучуулардын, педагогдордун ишмердүүлүгү натыйжалуу болсо;

- алардын келечектеги кесиптик чөйрөдөгү иштерине колдонууга атайын ылайыкталган сүйлөө маданияты боюнча билимдердин мазмуну туура аныкталса;
- студенттердин сүйлөө маданияты программасынын ж.б. мазмуну бүгүнкү талапка ылайык өркүндөтүлсө ж.б.

Коргоого төмөнкүдөй жоболор сунуш кылынды:

- лидер студенттердин сүйлөө маданиятын анын инсандык-руханий маданиятынын жана адистик деңгээлинин негизги элементи катары иликтөөнүн педагогикалык-психологиялык өңүттөрү;
- студенттердин сүйлөө маданиятын өстүрүүгө таасир тийгизген көптөгөн психологиялык-педагогикалык, лингвистикалык негизги факторлор: окутуучулардын, педагогикалык жааматтын ж.б. ишмердүүлүгү, студенттердин өзүнүн сүйлөө маданиятын жогорулатууга болгон аракети, активдүүлүгү, анын жеке-психологиялык сапаттарынын өзгөчөлүгү, тил чөйрөсүнүн таасири, ооз эки сүйлөөнүн же кептин жеткиликтүүлүгүн, көркөмдүгүн, деңгээлин аныктап турган лексикалык, грамматикалык, фонетикалык, психолингвистикалык ж.б.у.с. сапаттар ж.б. аныкталышы жана мүнөздөлүшү;
- лидер студенттердин сүйлөө маданиятын өстүрүү процессинин теориялык жана эксперименталдык негиздери;
- студенттердин сүйлөө маданиятын деңгээлин аныктоонун методикалары, лидер студенттердин сүйлөө маданияты боюнча билимдерин, тажрыйбаларды калыптандыруу принциптеринин иштелип чыгышы, анын системага келтирилиши, “Лидер студенттердин сүйлөө маданияты” боюнча курстун, лидер студенттердин сүйлөө маданиятын жогорулатуунун педагогикалык маселелери боюнча методикалар; сунуштар.

Изилдөөнүн методологиялык негизи катары окутуу, тарбиялоо жана өнүктүрүү жаатындагы философиялык-педагогикалык концепциялар, сүйлөө маданияты боюнча өкүлдөрүнүн, окумуштуу педагогдордун, психологдордун жана методисттердин, жалпы билим берүүнүн, анын акыркы этабы болгон профессионалдык билим берүү, аны өнүктүрүү теориялары жана практикасы, билим алуу процессинде угуучулардын сүйлөө маданиятын өнүктүрүү боюнча өз алдынча активдүүлүгүн, репродуктивдүү, ошондой эле чыгармачылык ишмердүүлүгүн калыптандыруу боюнча негиз болуучу фундаменталдык эмгектер, окутууда сүйлөө маданиятын өстүрүүгө тиешеси бар чечендик таануу боюнча-нормативдик документтери алынды. Изилдөөнүн методдору: изилдөөгө алынган проблемага карата теориялык - дидактикалык талдоо жүргүзүү жана аны жалпылоо; изилденүүчү проблеманын теориялык

негиздерин ишке ашыруу үчүн алдыңкы педагогдордун иш тажрыйбаларын иликтөө жана аны жалпылоо; жекече жана топтук аңгемелерди, анкета жүргүзүү жана тестирлөө, модулдук система аркылуу рейтингин аныктоо, студенттердин сүйлөө ишмердүүлүгүн талдоо; педагогикалык эксперименттер; эксперименттердин көрсөткүчтөрүн талдоочу методдор колдонулду.

Изилдөөнүн этаптары. Илимий-изилдөө жумуштары үч этаптан турат.

Изилдөөнүн биринчи этабы 2009-2010 - окуу жылдарына туура келди. Бул этапта изденүүчү тарабынан проблемага байланыштуу теориялык, илимий-методикалык, педагогикалык, философиялык, психологиялык, лингвистикалык ж.б. окуу-методикалык булактарды, материалдарды, диссертациялык изилдөөлөрдү талдоо жана топтоо, анализге алып, системага салуу, түшүнүктөрдүн аппаратын, методологиясын тактоо ж.б. иштер аткарылды.

Изилдөөнүн экинчи этабы 2009-2011 - окуу жылдарында өттү. Бул этапта изденүүчү тарабынан проблеманын теориялык-педагогикалык негиздери иликтенди, ага ылайык окуу программалар, окуу-методикалык материалдар, илимий макалалар топтолду жана талданды. Лидер студенттердин сүйлөө маданиятынын маңызын, анын деңгээлин баалоонун курсун адистиктерге ылайык максаттуу багытта жүргүзүү иштери аныкталды, ага ылайык окуу-методикалык каражаттарды түзүү иштери башталды. Бул мезгилде эксперименттик иштер жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн үчүнчү этабы 2011-2012 - окуу жылдарына туура келет. Бул этапта изилдөө иштери жыйынтыкталды: эксперименталдык иликтөөдөн алынган жыйынтыктар тажрыйбада пайдаланылып, илимий макалалар, окуу-методикалык көрсөтмөлөр жарык көрдү, лидер студенттердин сүйлөө маданияты курсун окутуу боюнча атайын окуу программасы, окуу куралдары апробациядан өттү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык мааниси:

- учурга ылайык студенттер үчүн сүйлөө маданиятын калыптандыруу жана өстүрүү боюнча жаңы маселелер каралып, алардын зарылдыгы негизделгендигинде;

- сүйлөө маданияты боюнча билимдерди, тажрыйбаларды калыптандыруу принциптери иштелип чыгып, системага келтирилгендигинде;

- риторика курсун окутуу процессинде лидер студенттердин сүйлөө маданиятын өстүрүү боюнча жаңы көндүмдөр, мүмкүнчүлүктөр түзүлгөндүгүндө ж.б.

Изилдөөнүн практикалык мааниси:

- диссертацияда иштелип чыккан программаларды, көнүгүүлөрдүн комплексин, тренингдерди, окуу-методикалык каражаттарды окуу процессине колдонуунун педагогикалык шарттарынын аныкталып жана негизделгендигинде ж.б.

- диссертациядагы изилдөөлөрдүн жыйынтыгын жогорку окуу жайларда аталган багыт боюнча программаларды, окуу-методикалык каражаттарды ж.б. иштеп чыгууда колдонууга болот.

Коргоого төмөнкүдөй жоболор сунуш кылынды:

1. Студентдер үчүн мыйзам-чечендикти таануу маданиятын калыптандыруу зарылчылыгынын негизделиниши;
2. Чечендик таану боюнча билимдерин, тажрыйбаларды калыптандыруу принциптеринин иштелип чыгышы, анын системага келтирилиши, аны окутуунун «педагогикалык үлгүсүнүн» түзүлүшү;
3. Иштелип чыккан методикалык моделдин окуу процессине колдонуунун педагогикалык шарттарынын аныкталышы жана окуу процессинде анын ишке ашырылышы;
4. Педагогикалык эксперименттин көрсөткүчтөрүнүн анализи жана анын жыйынтыктары, ага ылайык берилген сунуштар.

***Изилдөөнүн тыянактарынын ынанымдуулугу*:** проблеманын чечилишинин илимий-методологияга негизделгендиги; коюлган максат, милдеттерге ылайык изилдөө методдорунун туура колдонулганы, педагогикалык эксперименттин так аткарылышы, сунуштардын алгылыктуулугу изилдөөнүн ынанымдуулугун белгилейт.

Изилдөөнүн апробациясы. Диссертациянын негизги мазмуну 12 илимий макалаларда, Кыргыз Республикасында жана Казахстанда өткөрүлгөн эл аралык жана республикалык маанидеги илимий-практикалык конференцияларда, семинарларда жасалган докладдар, билдирүүлөр аркылуу талкууга алынган жана илимий жыйнактарда жарык көргөн.

Диссертациянын түзүлүшү. Диссертация киришүүдөн, эки баптан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Тиркеме иретинде 3 бапта атайын параграфта сунуш, тренинг, пландар, программалар, сабактардын системасы каралды. Жалпы көлөмү 200 бет.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн актуалдуулугу, илимий проблема, изилдөөнүн обьектиси, максаты, предмети аныкталып, илимий божомолу, аткарууга тийиш болгон милдеттер, жоболор белгиленген. Андан сырткары, изилдөөнүн теориялык мааниси, илимий жаңылыгы, практикалык мааниси, изилдөө этаптары, тастыкталышы берилген.

Диссертациянын биринчи бабы **«Билим берүү тармагында сүйлөө маданиятын изилдөөнүн теориялык-методологиялык маселелери жана мүмкүнчүлүктөрү”** деп аталып, анда сүйлөө маданиятын изилдөөдөгү теориялык жана терминологиялык маселелер, билим берүүнүн тажрыйбаларын калыптандыруунун теориялык абалы талданган, сүйлөө маданиятын өнүктүрүүнүн коммуникативдик өңүтү жана анын практикалык мааниси такталган, сүйлөө маданиятын изилдөөдөгү методологиялык жана илимий маселелер, багыттар билим берүү процессинин контекстинде каралган жана илимий проблема негизделген.

Бул бапта кесипке багытталган атайын адистик билим даярдыгын түптөө процессине ылайык «Чечендик таану» курсун окутуунун теориялык маселелери каралган. Анда болочоктогу адис үчүн чечендик таануу боюнча билим берүүнүн педагогикалык негиздерин түзүүгө карата изилдөөлөр берилген. Бул теорияга ылайык, студент үчүн кесипке багытталган чечендик таануу боюнча билим берүүнүн окуу курсу, окуу-мтеодологиялык каражаттары ылайыктуу деп кабыл алынган. Андагы дидактикалык теорияга таянып болочоктогу педагогго зарыл болгон чечендик таанууну окутуу аркылуу сөз маданиятын калыптандыруу максатына ылайыкталып окутула турган «Чечендикти таануу» курсунун мазмунун аныктоого коюлуучу талаптар түзүлүп, анын методикалык система менен биримдигинин теориялык негиздери иштелип чыккан.

Илимий булактарга жана жүргүзгөн изилдөөлөрүбүздүн натыйжаларына таянып кесипке багытталган чечендик таануу боюнча билим берүү деп зарылдыгы белгиленди. Азыркы коомдогу тил илиминде коммуникативдик орчундуу маселелерге илимдин көңүлү бурулуп, андагы абдан күрдөөлдүү маселеге айлана баштады. Массалык маалымат каржаттарынын доору жүрүп, карым-катнаш, өз ара-байланышуу маселелери, нормативдик лингвистикадан, тилдик курамдарды синхрондук абалда сыпаттоодон коммуникативдик лингвистикага, тилди турмушта колдонуунун практикалык маселелерин изилдөөгө өтүү процесси кызуу жүрүп жатат. Мына ушунун натыйжасында тил илиминде "сүйлөө маданияты", "чечендик өнөр", "тилдик норма", сыяктуу жаңы тармактар, окуулар, илимдер калыптанып, өнүгө баштады. Азыркы кезде кыргыз жана казак тил илиминде бул жаңы багыттардын изилдениши жаңыдан гана башталды деп айтууга болот. Ошентсе да, жогорку окуу жайларда ушул жаңы багыттарга арналган "Риторика", "Сүйлөө маданияты", "Чечендик

өнөрдүн негиздери" ж.б.у.с. курстар окутулууда. Тилекке каршы, бул курстар боюнча эне тилдеги атайын адабияттардын жетишсиздиги студенттердин жаңы илимдерди терең өздөштүрүүсүнө кедергисин тийгизүүдө.

Сүйлөө маданиятын изилдөөнүн теориялык маселелерин кароодо чечендик өнөрүнүн жана аны таануунун /риторика/ пайда болуп, өмүр сүрүү доору миңдеген жылдарды камтыганын эске алууга туура келет.

Азыркы педагогика илими мугалимдин чечендик таануу боюнча-милдеттери, билим берүү боюнча коюлуп жаткан соңку талаптар, окутуунун стандарттары, концепциялары жана окуу программалары ар тараптан изилденип жаңы доорго ылайыктанууда.

Бул олуттуу маселени чечүү Кыргыз Республикасында элге билим берүүнү өнүктүрүүнүн стратегиялык максатына жараша, ага таянуу менен аныкталып келет.

Ошондой эле аталган (сүйлөө маданияты боюнча) маселе Кыргыз Республикасында да иликтөөгө алынып, өзүнчө жол басып өткөнүн көрүүгө болот. Бул маселе эне тилинин системалуу курсун тактап айтканда, фонетика, сөз жасоо, лексика жана фразеология, морфология, синтаксис, орфография жана пунктуацияны окуу программасындагы сүйлөө маданиятына байланышкан бөлүмдөр менен тыгыз биримдикте окутуп-үйрөтүүнү жолго коюп, анын методикасын азыркы талаптарга ылайык иштеп чыгуу аркылуу чечүү жалпы билим берүү системасынын алдында турган иш болуп саналат. Эне тилин окутуунун методикасында сүйлөө маданиятына көңүл буруу алгачкы окуу китептеринен, иликтөөлөрдөн методикалык эмгектерден эле башталган. Алгачкы кыргыз окумуштууларынын бири И.Арабаев студенттердин сүйлөө маданиятына өстүрүүгө өзгөчө көңүл буруп, буга карата атайын тапшырмаларды киргизген. Тунгуч лингвист окумуштуу К.Тыныстанов студенттердин сүйлөө маданиятына, сөзүн өстүрүү үчүн кыргыз тили сабактарында текст менен иштөөгө чоң маани берип, өзүнүн бардык окуу китептерине көптөгөн этнопедагогикалык багыттагы көркөм тексттерди, элдик макал-лакаптарды кеңири киргизген.

Иште чечендик таануу боюнча маалыматты алгандыгынын деңгээлинин өлчөмү катары тактык, ыкчамдуулук, чечендик таануу боюнча билимди жаңы шарттарда пайдалануу, алган чечендик таануу боюнча алган көндүм-адаттарын андан ары улантып кетүү жана аларды практикада натыйжалуу пайдалануу ж.б. каралат.

Иштин биринчи бабпына байланыштуу сүйлөө маданиятын өстүрүүнүн окутуу процессиндеги теориялык-методологиялык, терминологиялык жана практикалык маселелери каралып, илимий булактардагы, изилдөөлөрдөгү, окуу программасындагы, окуу китептериндеги жана окутуу процессиндеги байланыштуу сүйлөө маданиятын абалы, алган орду жана мааниси тактaлды. Сүйлөө маданиятынын билим берүү системасында орун алып, калыптануу тарыхына илимий-методикалык негизде иликтөө жүргүзүлүп, абалы чагылдырылды.

Жогорку окуу жайында студенттердин сүйлөө маданиятын өстүрүү жана калыптандыруу, эгерде алардын сүйлөө маданияты боюнча билимин, адаттарын, сөздүк запасын, көпчүлүктүн астында сүйлөөнүн, кептин сапатын жогорулатууга болгон өз аракетинин натыйжасы жана студенттердин сүйлөө маданиятын өстүрүү үчүн илимий негизде даярдалган иш-чаралардын комплексин, аталган багыттагы аракеттерди ишке ашырууга максаттуу умтулган окутучуулардын, педагогдордун ишмердүүлүгү натыйжалуу болсо жана ошондой эле сүйлөө маданиятын өстүрүүгө тиешеси бар окуу предметтеринде, тилди окутууда, риторикада ж.б. алардын келечектеги кесиптик чөйрөдөгү иштерине колдонууга атайын ылайыкталган сүйлөө маданияты боюнча билимдердин мазмуну, көндүм, методологиялык базанын багыты туура аныкталса натыйжалуу болоору аныкталды.

Экинчи бап **«Жогорку окуу жайларда сүйлөө маданиятын калыптандыруунун педагогикалык-психологиялык негиздери»** деп аталып, анда студенттердин сүйлөө маданиятын калыптандыруунун психологиялык-логикалык негиздери иликтенип, жогорку окуу жайларында чечендик таанууну окутуу аркылуу сүйлөө маданиятын калыптандыруунун педагогикалык-тарбиялык негиздери аныкталды.

«Чечендикти таану» курсун студенттердин болочок кесибине максаттуу багытта окутууда чечендик таанууга психология илиминин катыштыгы боюнча маселеге кызыгуучулук мыйзам ченемдүү. Аталган темада изилдөө эмгектеринде кез келген үгүт-насыйкат жумуштарынын, пикир алмашуунун /дискуссия/, топ алдында сүйлөнөөр сөздүн өзүнчө психологиялык жагы бардыгы такталды. Чечендикти таануу негиздерин студенттерге жеткирүүдө, студент коомун чечендикке багыттоодо сөз сүйлөй турган аудиториянын, көпчүлүктүн психологиясын эске алуу, сөздүн адамдардын көңүл-күүсүнө, сезимине, иш-аракетине таасир этүү мүмкүнчүлүктөрүн жете билүүгө, түшүнүүгө үйрөтүү абдан маңыздуу. Чечендикти таануунун психология илимине негизделе турганын, аны пайдаланаарын моюндасак да, чечендик иш-аракеттин бардык маселелерин чечүүдө психологиялык амалдардын бир өзү гана башкы курал боло албастыгында. Изилдөөчүлөрдүн [48, 57; 51, 314] пикирине таянып бул маселе ар тараптан негизделип, иликтенди.

Ошондой эле ушул өңүттөн кароо учурунда пайда болуучу башка маселелердин жана алардын чечимин табууда психология илими менен эсептешүүчү жагдайлар төмөнкүчө, деп белгиленди:

- угуучулардын назарын оодара билүү, аны жыйнакташтыруу;
- чечен менен аудиториянын аралык байланышын калыптандыруу /маалыматты тандоо, тууралоо, жеткирүү, сунуштоо иштери, үлгүлөрү кандай багытталды/;
- бул иштерди башкарууга болоору же болбостугу;
- ар түрлүү аудиториянын психологиялык өзгөчөлүктөрү;
- аларды кандай убакта эскерүүгө, пайдаланууга болот ж.б.

Изилдөөдө «чечен-студенттин» психологиялык маданияты: 1) психология кажет кылган талаптарды орундоо менен; 2) сүйлөнөөр сөздүн мазмуну,

формасы менен; 3) чечендин инсандык сапаты менен; 4) аудитория өзгөчөлүктөрү менен айкындалаары такталды. Алгачкы кезекте тилдик карым-катнаш учурунда чечен менен аудиториянын өз ара байланышын төмөнкү схемада караштылды:

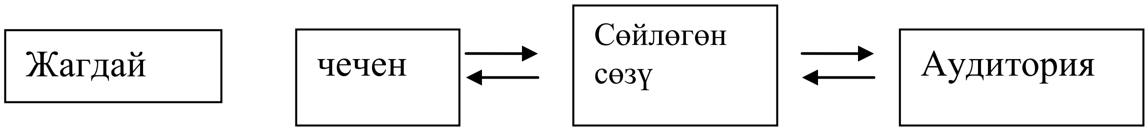

Бул жерде чечендин башкы милдети – маанилүү маалымат сунуштоо, угуучуларды ишендиргендей таасир этүү. Чечен сөз сүйлөө процессинде аудитория активдешүүгө умтулат /маалыматты тактоо, далилдөө, ишендирүү, чакыруу (уран салуу) жана башка аркылуу/. Ошондой эле аудитория чечен көз карашын, пикирин колдой же колдобой, өзүнчө калып менен, мүнөз менен, суроктар менен, репликалар менен сүйлөшүү, эң акыры келип сүйлөнөөр сөзгө тактоо берүү, таасир этүү аркылуу жооп кылат. Демек, бул арадагы чечендик сөз алдын-ала чечендин өңдөп-өлчөөсүнөн, бышырып-түшүрүшүнөн өткөн, күнү мурун даярдалган текстин өз кезегинде жай гана «окулушу же добушка оодарылышы» эмес.

Изилдөөчүнүн пикри боюнча,«чечен-студент» аудиторияга таасир этүүнүн куралдарын дал, айкын билүүгө тийиш. Алар төмөнкүчө:

1) Тыбыштык каналдар:

- лингвистикалык /тил аркылуу/;

- паралингвистикалык /добуш күчү, жогорку-төмөн тембри, интонациясы, сүйлөө ыргагы; логикалык; психологиялык өзгөчөлүктөр/.

2) Визуалдуу каналдар:

- кинетикалык /чечендин жүрүш-турушу, ымдоо-ишараты, дене кыймылы (жест), бет кыймылы (мимика), көз карашы/.

Демек, топ алдында ооз эки сүйлөөнүн көптөгөн артыкчылыктарынын бири – чечендин ыңгайында сөз сүйлөөгө колдоноор атайын методологиясынын, куралдарынын болуусу. Алар дабыштык, визуалдык, тилдик /вербалдык (лат. Verbum - сөз), сүйлөнөөр сөз менен тикелей байланышты тилдик (добуш, интонация) жана вербалдуу эмес (ымдоо, ишарат, мимика, жүрүш-туруш)/ куралдар. Карым-катнаштын бул атайын каналдары маалыматты сунуштоо үчүн да, ошондой эле керектүү адистешкен-психологиялык жагдайды жаратуу, калыптандыруу үчүн да колдонулат. Булар угуучулардын санаасына да, сезимине де таасир этүүгө көмөктөшөт.

Изилдөө тажрыйбаларына [67, 97] таяна жыйынтыктасак, угуучулардын көңүлүн оодаруу менен кызыгуусун арттырууда белсендирүүнүн куралдары булар:

- ынанымдуу, таасирлүү сөз башы;

- атайын даярдалган кыска-нуска тезис;

- талкуунун сурак-жооп түрү ж.б.

Ал бул багыттагы тилдик сүйлөө куралдарын төмөнкүчө топтоп сунуштоого болоор эле:

- адабияттагы образдарды, даректүү сөздөрдү ж.б. орундуу пайдалануу;
- түрлүү стилдик, экспрессивтик лексиканы колдонуу;
- баяндоонун көркөмдүгү;
- сөздүн /сүйлөө тилинин/ натыйжалуу бир калыпта алып болуусу;
- сөздүн манерасын, добуш, тембр, күчүн, жогорку-төмөндүгүн, сөз ыргагын элеп-экчөө; киришүүгө психологиялык сын көз менен кароо.

Жогоруда айтылгандарга шайкеш адистик куралдар төмөндөгүдөй негизде каралат:

- проблемалык жагдайдарды караштыруу;
- сөздүн негизги этаптарын бөлүп иликтөө;
- баяндоонун пикир алмашуу, тартышуу /полемика/ калыбын да эске алуу;
- аудитория менен байланышты жигине жеткире иликтөө;
- көрнөк-жарнактарды жана техникалык куралдарды натыйжалуу колдонуу;
- көпчүлүк көңүлүн калыбына келтирүү үчүн аудиторияга карата эскерте, чегелей сүйлөөнүн кажетүүлүгүн эске алуу.

Чечен негизги сөзгө киришүүдө аудитория менен болуп жаткан карым-катнаш максаты менен келечеги тууралуу, а сөз корутундусунда — айтыла турган жыйынтыктоочу ойлор менен түйүндүү фактылар, маанилер тууралуу ойлоно отуруп, сүйлөнөөр сөздөгү башкы маселени эсте сактоого, андан кабар берүүгө, далилдөөгө, аракеттенүүгө милдеттүү. Мындай шартты бузбай сактоо кыскача үгүттөө сөзүн курaштыруунун бирден-бир таасирлүү амалын бекемдөөгө көмөктөшөт. Бул чечендин сөз башына проблеманы орундуу коё алуусуна /көбүнчө риторикалык суроо түрүндө/ жана коюлган суроонун мазмунун камтыгандай, бардык айтылгандарды сөз соңунда ынанымдуу жыйнактоого таасирин тийгизет эле.

Диссертациялык иште ошону менен бирге эле ар түрдүү окуу формалары, изилдөөнүн педагогикалык негиздери каралды.

Жалпысынан, мындай окутуунун иште каралган формаларын иликтеп келип корутундуларын чыгаруу менен, ага катышуучулар чечендик таануунун бардык маселелери коммуникациянын таасирлүүлүгүнө байланыштуу экендигин белгилешти. Ошол себептен, азыркы коомдогу чечендик таануунун ролун баалоонун да оңой эместиги айтылды.

Демек, жогорку окуу жайындагы гуманитардык жана техникалык адистиктеги бөлүмдөрдө чечендик таануу курсунун аз гана саат өлчөмүндө болуусу сабактын ар бир саатының максималдуу пайдалануунуну, таасирдүү сабак берүүнүн кажетүүлүгүн көрсөтөт. Көпчүлүк жагдайда лекция-диалог, лекция-практикалык сабак, коммуникативтик оюн, семинар-пикир алмашуу сыяктуу окутуунун белсемдүү формаларын колдонуунун кажетүүлүгүн айгинелейт.

«Лидер студенттердин сүйлөө маданиятын өстүрүү багытында иштелип чыккан окуу-методикалык каражаттар жана эксперименталдык изилдөө» деп аталган акыркы бапта лидер студенттердин сүйлөө маданияты» атайын курсунун программасы берилип, мурда иштелип чыккан лидер

студенттердин сүйлөө маданиятын калыптандырууга арналган тапшырмалар, тренингдер жана сабактардын системасы сунушталып, педагогикалык эксперименттин этаптары жана жыйынтыктары чыгарылат. Атайын ылайыкталып түзүлгөн типтүү программанын структурасы жана анын мазмуну иликтенип ишке ашыруу маселелери, анын методикалык негиздери жана окутуу технологиясы каралган. Окуу планына ылайык атайын түзүлгөн программанын негизинде «Чечендик таану» курсун окутуунун алкагында ар кесипте окуп жатышкан студенттердин чечендик таануу аркылуу сөз маданиятын калыптандыруу боюнча аткарылуучу аудиториялык жана аудиториядан сырткары иш-чаралардын жаңыча формалары иштелип чыккан. Изилденип жаткан темага ылайык педагогикалык практикада топтолгон тажрыйбаларга жүргүзгөн изилдөөлөрүбүзгө таянып алгылыктуу иш-чаралар сунушталды. Лидер студенттердин сүйлөө маданиятын калыптандырууну чечендик таануу /риторика/ негиздерин окутуу аркылуу жүзөгө ашыруу иштери М.Өтөмисов атындагы Батыш Казакстан мемлекеттик университетиндеги жана Жангир хан атындагы Батыш Казакстан агрардык-техникалык университетиндеги чечендик таануу предеметтик сабактарында 2004-2010-жылдардын аралыгында жүргүзүлдү.

Лидер студенттердин көпчүлүктүн алдында сөз сүйлөө практикасынын, байкоо, сурамжылоо, анкета алуу иштери ж.б. натыйжаларына таяна турган болсок, анда жалпысынан алганда жогорку окуу жайларынын лидер студенттерин чечендик таанууну окутуу начар натыйжаны көрсөткөн жок деп айтууга болот.

Методологиялык эксперимент процессинде алынган маалыматтар иликтөө ишибиздин божомолун тыянактап бекитет жана сунушталган методологиянын тууралыгын далилдейт.

Атайын эксперимент негизинен 2006-2010 жылдары 1-2 курстун лидер студенттери менен чечендик таануу курсу боюнча сабактарында / филология, тарых жана укук, физика-математика, политехникалык, ветеринарлык медицина жана биотехнология ж.б. бөлүмдөрүндө/ жүргүзүлдү.

Байкоо тобу катары чечендик таануу курсу али өтүлө элек филология (02101, 02102 - топтор) жана политехникалык факультеттеринин 1 курсунун студенттеринин 2 тобу (ПО-11, ПО-13 – топтору) алынды. Эксперимент констатациялоо жана окуу процессинде байкоо иштерин жүргүзүүгө мүмкүндүк берүүчү эки этапта жүргүзүлдү.

Экспериментти жүргүзүүнүн максаты студенттерге «Чечендик таану» курсун окутууга карата түзүлгөн методикалык системаны жана андагы колдонулган окуу технологиялардын эффективдүүлүгүнүн баалоо менен анын сандык көрсөткүч-төрүн өз ара салыштыруу, талдоо жана жыйынтык чыгаруу болду.

Изилдөөнүн биринчи этабында студенттердин чечендик таануу боюнча билимдери, маданияты атайын түзүлгөн анкеталар, аңгемелешүү, тестирлөө методдору аркылуу текшерилди.

Студенттердин көпчүлүгүнүн чечендик таануу боюнча билим деңгээли жана маданияты төмөн, анын негиздери жана башка чечендик таануу боюнча боюнча жеткиликтүү маалыматка ээ эмес.

Мисалы, Суралгандардын көпчүлүгү өтө аз окуду, классикага (классикалык чыгармаларга) бар болгону 7,6%-ы дан коюлду. Мунун өзү көпчүлүк жагдайда студенттердин сабаттуулугунун төмөнкү деңгээли менен түшүндүрүлөт. Жазылган менен ооз эки айтылган сөзгө бирдей кароонун кемчилиги көрүндү. Маселен, сапатты төмөн видеоберүүлөр /суралгандардын 58,2%-ы теледидар мен видеофильмдерди көрүү керек деген жооп узатты/ жакшы сөз/сүйлөө үлгүлөрүн бере албайт, компьютерлик оюндардык оюндарды ойноо сүйлөө маданиятынын деңгээлин көтөрбөйт.

Анкета сурактарына кошо, бул тууралуу эксперименттик топтогу алгачкы сабактардын биринде жүргүзүлгөн тестирлөө натыйжалары да көрсөтүлөт. Студенттерге «Өз коммуникабелдилигиниздин деңгээли н текшериниз?» тести сунушталды. Тестик тапшырмалар И.Н.Горелов жана ж.б. «Сиз карым-катнаш жасай билесизби?» эмгегинен алынды. Барлыгы 73 тест алынуучу адамдын тек тогузу гана жогорку коммуникабелдилик денгээлди көрсөттү. Демек, 4-таблица маалыматтары, тестирлөө натыйжалары лидер студенттерде белгилүү бир коммуникативтик проблемалар барлыгын көрсөтөт. Муну толугураак кылып, гуманитарлык багытта билим алып жаткан жогорку окуу жайынын биринчи курс студенттеринин риторикалык көмдүмдөрүн жөндөм-адаттарын аныктоога багытталган сурактар топтоштурулган таблицаlf каралат.

таблица

Жогорку окуу жайын /БКМУ, БКАТУ/ биринчи курс студенттеринин жалпы маданий деңгээли

Анкета сурактары	Тандаган жоопторуна ылайык студенттердин саны (пайыздык өлчөм менен) көрсөтүлгөн жооптор нускалары	
1. Колуңуз бош кезинде эмне кылууну жөн көрөсүз?	а) окуу	14,5%
	а) теледидар, видеофильмдерди көрүү	58,2%
	б) жолдошторго кездешүү	63,4%
	в) дискотекага баруу	27,7%
	г) компьютерлик оюндарды ойноо	47,8%
	г) театрларга, ж.б. жайларга баруу	4,3%
	д) жооптордун башка вариантары	3,2%
2. Сиз көп окуйсузбу?	а) көп окуймун, анын ичинде классикага көңүл коемун	7,6%
	а) көп окуймун, анын ичинде детективке жакынмын	15,8%
	б) көп эмес, тек окуу адабиятын	32,2%
	в) көп эмес, окуу адабиятын жана болочок кесипке байланыштуу адабияттар	42,9%
	г) жогоркулардан өзгөчөлөнгөн жооп нускалары	1,5%
3.Сиз көбүнчө жалпы аңгеменин түйүнүн табаласызбы?	а) ооба	12%
	а) жок	31,2%
	б) орточо	56,8%

4. Сизге бейтааныш адамга сурак кою же болбосо өтүнүч жасоо аркылуу катнаш жашоо жеңилби?	а) ооба а) жок б) кээде	15,5% 16,7% 67,8%
5 Сизди жакшы аңгемечил дегенди досторуңуз, тааныштарыңыз тарабынан эшиттиңизби?	а) ооба а) жок б) өтө сейрек	10,1% 43,2% 46,7%
6. Сизди ким деп эсептешет?	а) өтө тил тапкыч адам а) анча тил тапкыч адам эмес б) көп сүйлөбөс в) шартка ылайык карым-катнаш кыла турган адам	9.3% 55,7% 6,7% 28,3%
7. Карым-катнаш жасоо Сизге кыйындык келтиреби?	а) ооба а) кээде б) жок	64,4% 28,3% 7,3%

Таблицада көрсөтүлгөндөй, суралгандардын 12,3 %-а гана, алардын пикиринче, кез келген ойду жыйнактап, жүйөлүү ойду айтууда эч кандай кыйындык сезилбейт, 10,1%-ы гана керектүү сөздү тандоодо, пикирлешүүдө эч кыйналбайт. Суралгандардын көпчүлүгү сөздүктөр менен иштөө көндүмдөрүнө ээ эмес. Ал бул болсо, сөзсүз, сөздүк корго, жалпы кругозорго таасир этип, эң акырында, лидер студенттердин жалпы маданий деңгээлин аныктайт. Суралгандардын көпчүлүгү өз алдынча көпчүлүк алдында сөз сүйлөө практикасынын такыр болбогондугун жашырбайт. Деген менен да, буларга кошо, анкеталык маалымат алуунун натыйжалары көптөгөн лидер студенттердин сүйлөө маданиятынын маселелерине болушунча салмактуу карап, өзүнүн да, өзгөлөрдүн да сөздөрүнө кулак түрө үңүлө кароого умтулуп, сүйлөө тилиндеги каталыктарга назар оодарарынан кабар берет.

Таблицаларда келтирилген маалыматтарга ылайык анкета алуунун натыйжалары көпчүлүк жагдайда чечендик таануу курсун тандоо учурунда лидер студенттердин коммуникативтик проблемалардын барын жана андай мүчүлүштүктөрдү жою кажеттигин сезүү менен түшүндүрүлөт. 6-таблицанын маалыматтары да ушуну көрсөтүүдө.

Лидер студенттердин чечендик таануу/риторика/ курсун тандоо себептери

Анкета суректары	Тандалган жоопторуна шайкеш студенттердин саны (пайыздык өлчөм менен) көрсөтүлгөн жооптор нускалары
1. Сөздү орунды жумшай билүү аркылуу көп нерсеге кол жеткизүүгө болот деп эсептейсизби?	а) ооба 95,6 % а) жок 4,4 %

2. Сиздин чечендик таануу курсун тандооңуз эмне менен түшүндүрүлөт?	а) мектепте чечендик өнөрү менен байланышууга туура келгендиктен 3,3 % а) өз сөзүн жакшыртууга умтулуу үчүн 70,5 % б) көпчүлүк алдында сөз сүйлөө өнөрүн өздөштүрүү тилеги менен 48,9 % в) мурдагыдан да тил табышкыч болууга умтулуу менен 56,2 % г) башка себептер менен 1,5 %

Лидер студенттердин чечендик таануу курсун тандоонун себеби, мотиви боюнча маселеге кененирээк токтолсок, анда мындай себептерди, мотивдерди билүү, аларды стимулдар менен чебер аралаштырып колдоно билүү аталган багытта окутууда болушунча жогорку натыйжаларга жетүүгө шарт түзүп, мүмкүндүк берет. Биздин жагдайыбызда көздөгөнүбүз жогорку окуу жайларынын лидер студенттерди коммуникативтик билим, мүмкүндүктөр менен /эң жогорку денгээлде/ максималдуу түрдө такшалтуу, алардын жалпы маданий деңгээлин көтөрүү болуп саналат.

Жекече аңгемелешүүлөрдүн бардыгы лидер студенттердин өз сүйлөгөн сөзүндөгү кээ бир олку-солкулуктарды /дефектилерди/ чечендик таануу окуу процессинде жоюга болооруна ишенээрин көрсөттү. Курсту окутуу жагдайында мындай ишеним ар дайым эле жүзөгө аша бербестигин билген окутуучу окутуу учурунда жеке аракетке, өз алдынча иштөөгө өз сөзүн жогорку деңгээлге көтөрүү түздөн түз байланыштуу экендигин эске салып студенттердин сүйлөө маданиятын өстүрүүдө бул мотивдии чебер колдонуусу зарыл. Ошону менен бирге эле констатациялык эксперименттин жүрүшүндө анкета алуу, тестен өткөрүү, жазма суроо салуу, топтук жана жекече аңгемелешү колдонулат. Констатациялык эксперименттин натыйжалары төмөндөгүдөй жыйынтыктарды жасоога мүмкүндүк берет:

- жогорку окуу жайын биринчи курс студенттери билими али жетиштүү деңгээлде эмес. Театрлар менен маданий жайларга барууга чамалары аз;
- студенттердин дайыма пайдаланган сөздүк кору кедей;
- студенттердин өздөрүнин баалоош боюнча, коммуникабелдик деңгээли жеткиликсиз;
- сүйлөө маданиятынин деңгээли / орфоэпикалык/ ортодон төмөн.

Бул айтылгандарга кошо, эксперимент процессинде, суралган студенттердин көпчүлүгү өзүнүн коммуникативтик мүмкүндүктөрүн салмактуу түрдө баалай жана ошону менен байланыштуу проблемаларды түшүнө алат. Бул проблемаларды чечендик таануу курсу сабактарынын көмөгү менен чечүүгө тырышаары аныкталды.

Алдыга коюлган иш болжомуна шайкеш окутуу менен, байкоо эксперименти бир нече багытта жүргүзүлдү:

1) Чечендик таанууга ойлонуп чебер сүйлөө иш-аракетинин технологиясы иретинде кароону жүзөгө ашырууда лидер студенттердин ойлонуп чебер сүйлөө иш-аракетин натыйжалуу түрдө уюмдаштыруунун жөндөм-адаттарын калыптандыруу;

2) лидер студенттердин сүйлөө маданияты деңгээлин жана алардын жалпы маданий деңгээлин бирдиктүү жетилдирүү, көтөрүү;

3) риторикалык мыйзамдар менен шарттар тууралуу билим негизине таянып, көпчүлүк алдында сөз сүйлөө жөндөм-адаттарын калыптандыруу.

Эксперимент процессинне шайкеш курс башында турган лидер студенттерге бир нече жумуш, көнүгүү түрлөрү сунушталып, кийин сабактын корутунду этабында ушул эле түрлөрү кайтара берилди. Тапшырманын толук сыпаттамасы менен анын орундалуусунун натыйжаларын карап көрөлүк.

Дискиге жазуу аркылуу окулган кепти кайтара аңгемелөө. Аталган экспериментти жүргүзүү белгилүү бир кыйындыктарга /убакытка туура келүү, уюштуруу/ байланыштуу болгондуктан, ага эксперименттик топтун бардык студенттери эмес, эркин түрдө тандалган 7 адам катышты. Өзгөлөрү сүйлөнгөн сөздү белгилүү бир критерийлер менен баалады.

Сыналучунун ар кайсысы үчүн өзүнчө кеп даярдалды. Кайтара аңгемелешүүдө баалоонучу студенттердин бардыгында компьютерге басылган кептер берилди. Белгиленген критерийлердин ар бири беш упайлык болду. Кайтара аңгемелешүү кезинде диске жазманы угуунун убакытын туура келиши үчүн алдын-ала баалар коюлду. Кийин ар бир критерийге шайкеш орточо упайы чыгарылды. Эксперимент маалыматтары таблицада келтирилген.

таблица

Диске жазуу аркылуу окулган кепти кайтара аңгемелешүү

Кайтара аңгемелөөнү баалоо критерийи Студенттин аты-жөнү	Негизги ойдун дал берилүүсү		Кайрадан аңгемелөөшүнүн толуктугу (тыгыздыгы)		Кайтара аңгемелешүүнүн логикасы		Кайтара аңгемелешүүнүн тазалыгы	
	сэместр башында	сэместр соңунда	сэместр башында	сэместр соңунда	сэместр башында	сэместр соңунда	сэместр башында	сэместр соңунда
1. Баженова Е	4,5	4,8	3,7	3,6	4,0	4,5	4,2	4,5
2. Сахиев Б	3,8	4,0	2,9	3,5	2,9	3,5	2,5	3,2
3. Туманбаева С	5,0	5,0	4,5	5,0	4,8	5,0	5,0	5,0
4. Биржан С.	5,0	5,0	4,2	4,8	4,5	5,0	3,9	4,5
5. Тусаева К.	4,3	5,0	4,1	4,7	4,0	4,8	4,0	4,9
6.Шайхиева А.	3,5	4,0	3,2	4,1	3,5	4,9	2,9	3,5
7. Шектибаев М.	3,6	4,2	3,1	4,6	3,5	4,0	3,1	4.5

Эксперимент учурунда алынган натыйжаларды карасак, төмөнкү упайлардын кайтара аңгемелешүүнүн тазалыгына коюлганын көрсөтөт. Кажетсиз кыстырма сөздөр менен паразит сөздөр көп учурай турган кубулуш. Жекече жагдайда - бул өөн учуруган адат, сөз колдонуу тазалыгы көбүн эсе ушундай сөздөрдүн аз болуусу же болбоосу - ар түрлүү ойлорду билдирүү процесси адамга канчалык жеңил же, тескерисинче, кыйын экендиги жөнүндө түшүнүк дагы ушуга байланыштуу. Сүйлөө тазалыгы, демек, өз оюнду ыкчам, кыска, так, туура билдирүү жөндөм-адаттары менен да тыгыз байланыштуу. Мындай жагдайды эксперимент маалыматтары да бекемдеди. Лидер студенттер тарабынан кайтара аңгемелешүү тазалык констекстинде болушунча жогорку

бааланды (4,5-5 упай өлчөмүндө) негизги ойду сунуштоо далдуулугу, толуктугу, логикасы ж.б. аспектилерге бөлүндү. Деген менен баарынан мурда бизди эксперимент процессинде алынган башкы жана соңку маалыматтар кызыктырды. Цифрларды салыштыра келип, бардык жагдайда акыркы натыйжалардын жогоркулугун көрөбүз. Бул чечендик таанууну өздөштүрүүчүлөрдүн ойлонуп чебер сүйлөө иш-аракетин уюмдаштырууну жетилдирүүгө байланыштуу максатту иштөөнүн натыйжасы. «Кептеги логика менен композициянын өз ара байланышы» темасындагы курс программасында негизги орундардын бирин алды. Алар менен чечендик таанууну окутуу процессинде орундалуучу көнүгүү жумуштарынын бардык түрлөрү байланыштуу. Булар өзөктүү, тирек сөздөр аркылуу кеп кураштыруу, кепке логикалык-композициялык талдоо жасоо, тандалган жана тапшырылган тема боюнча сөз сүйлөө, баштапкы тапшырылган тема боюнча сөз сүйлөө жана ж.б.

Констациялоочу экспериментин жүргүзүү кезинде лидер студенттер менен сөз маанилерин түшүндүрүү, сөздөрдү дурус айта билүү тапшырмаларын орундоо процессинде жогорку окуу жайларынын биринчи курс студенттеринин сөздүк корунун чектелүү, ал эми орфоэпикалык маданият деңгээли өтө төмөн экендиги аныкталды. Лидер студенттерге сэместр башында берилген тапшырмалар эксперименттик жана байкоо топторунда сэместр ортосунда /эксперименттик топто – «Лидер студенттердин сүйлөө маданияты» темасындагы лекция менен сабактардан кийин/ жана сэместр соңунда да сунушталды. Алынган натыйжалар таблицаларда келтирилген.

таблица

Баштапкы тапшырылган тема боюнча даярланган сөз
(эксперименттик топтогу орточо топтук упай 20 адам)

Сөз ынамдуулугу (баяндоодонун логикалык-композициялык бүтүндүгү, аргументи)		Сөз сүйлөө көркөмдүгү (сүйлөө техникасы, ишенимдүүлүгү, ымдоо, ишаратты колдонуу жана ж.б.)		Сүйлөө маданияты (орфоэпикалык, грамматикалык, стилдик өзгөчөлүгү)		Аудиторияны сезүү	
сэместр башында	сэместр соңунда	сэместр башында	сэместр соңунда	сэместр башында	сэместр соңунда	сэместр башында	сэместр соңунда
3,1	4,5	3.4	4,2	3,2	4,1	2,2	3,7

таблица

Сууруп салма сөз
(эксперименттик топтогу орточо топтук упай, 20 адам)

Сөз ынамдуулугу (баяндаудын логикалык-композициялык бүтүндүгү, аргументи)	Сөз сүйлөө манери (сүйлөө техникасы, ишенимдүүлүгү, ым, ишаратты колдонуу ж.б.)	Сүйлөө маданияты (орфоэпикалык, грамматикалык, стилдик өзгөчөлүктөрү)	Аудиторияны сезүү

сэместр башында	сэместр соңунда	сэмеср башында	сэместр соңунда	сэместр башында	сэместр соңунда	сэместр башында	сэместр соңунда
3,1	4,3	3,2	3,8	3,8	4,4	3,2	4,5

-таблица

Сөздү туура айта билүү

Каталар саны	Ката жиберген студенттер саны					
	Эксперименттик топто (20 адам)			Байкоо тобунда (25 адам)		
	сэместр башында	сэместр ортосунда	сэместр соңунда	сэместр башында	сэместр ортосунда	сэместр соңунда
1. 0-5	0	16 (67,2%)	23(100%)	0	2 (8%)	5 (20%)
2. 6-10	2	6	0	2	3	8
3. 11-15	4	1	0	6	7	6
4. 16-20	10	0	0	9	7	1
5. 20-дан жогорку	7	0	0	8	6	5

Эксперименттик жана байкоо топторунда алынган натыйжалардын айырмачылыгы тууралуу сүрөттөрдөн түшүнүк алабыз.

Сөздөрдү дурус айта билүүнүн деңгээли

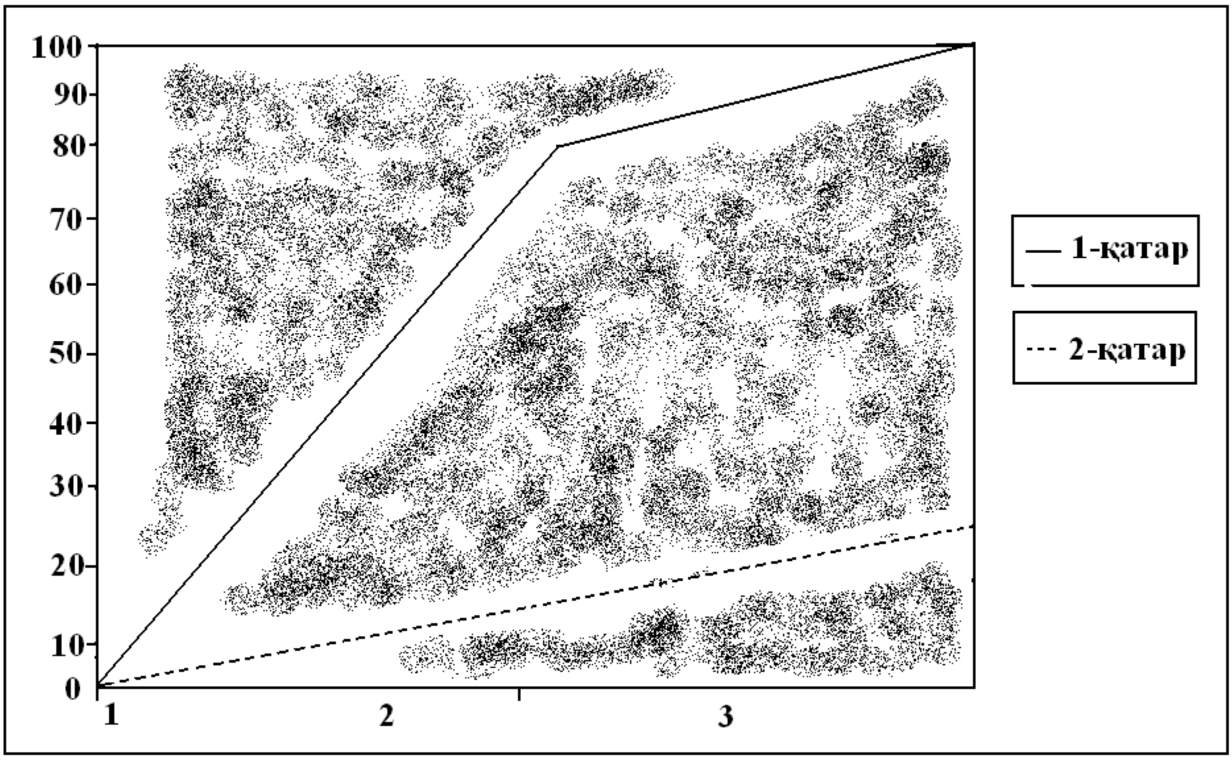

1-сүрөт

Вертикаль ось ирети менен тапшырма боюнча 5 ката жиберген студенттер саны (пайыз эсеби менен) белгиленген. Горизонталь ось ирети

менен: 1. Сэместр башы; 2.Сэместр ортосу; 3.Сэместр соңы белгиленген. 1-катар - эксперименттик топ. 2-катар - байкоо тобу.

Сөз маанилерин түшүндүрүү

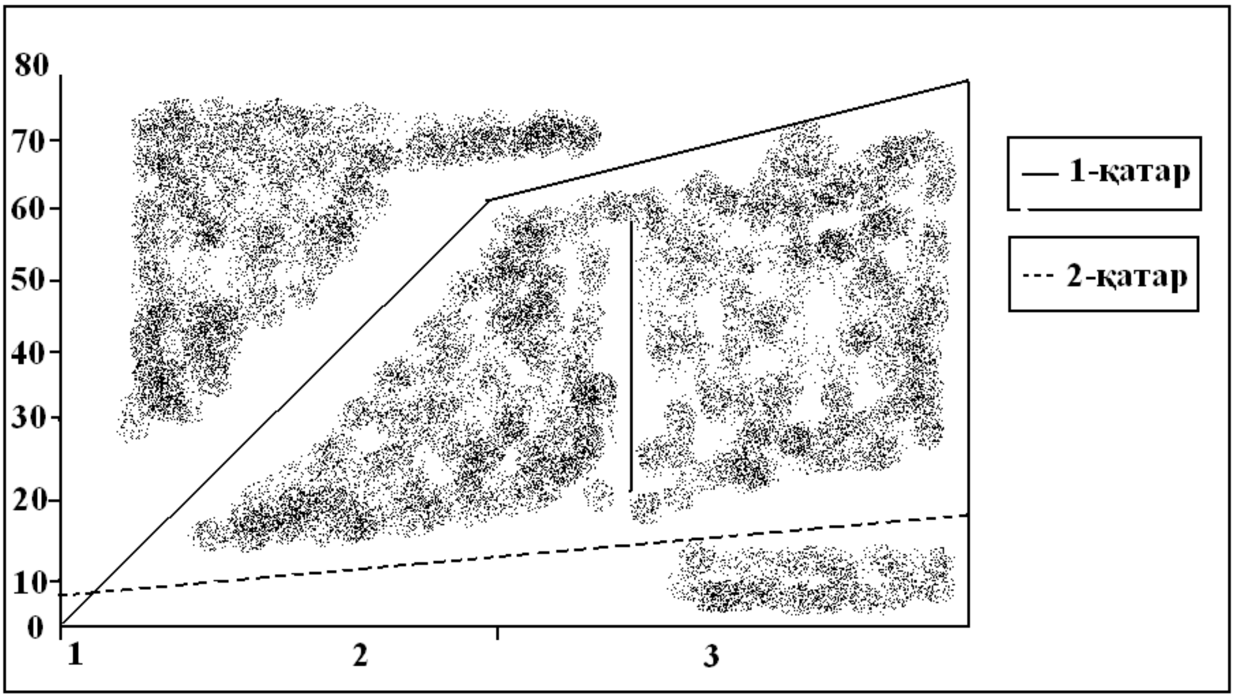

2-сүрөт

Вертикаль ось ирети менен тапшырманы толуктай орундай алган студенттер саны (пайыз эсеби менен) белгиленген. Горизонталь осъ ирети менен: 1. Сэместр башы; 2. Сэместр ортосу; 3. Сэместр соңу белгиленген. 1-катар - эксперименттик топ. 2-катар - байкоо тобу.

Сөзсүз, бөлүп алынган көрсөткүчтөр /сөздүк кор, орфоэпияны билүү/ сүйлөө маданиятынын маныздуу сыпаттамасы болуп табылат. Бизди окутуу эксперименти процессинде кызыктырган иштин бири - чечендик таануу курсу сабактарынын сүйлөө маданиятынын деңгээлине кандай таасир кылаарында. Лидер студенттердин көпчүлүк алдында сөз сүйлөөсүн баалоо критерийлеринин бири «Лидер студенттердин сүйлөө маданияты» критерийи болду. 3-сүрөт эксперименттик топтогу ушул көрсөткүчтүн орточо упайы кандай көтөрүлгөнү жөнүндө түшүнүк берет. 3-сүрөттө көрсөтүлгөндөй, лидер студенттердин сүйлөө маданияты деңгээлинин /студенттердин өз баалоолору боюнча/ курстун ичинде, ар бир сабак сайын өскөнүн түшүндүрөт. Курстун алгачкы жартысында сууруп салма сөздөгү лидер студенттин сүйлөө маданиятын баалоодо бир топ алдыга жылганы (3,3-тен 3,9 упайга чейин) байкалады. Бул арада студенттердин тапшырманы «Лидер студенттердин сүйлөө маданияты» темасындагы лекция менен сабактардан кийин орундаганын эскертебиз.

Лидер студентттердин сүйлөө маданияты

(сэместр боюнда орточо топтук упай санынын өзгөрүүсү)

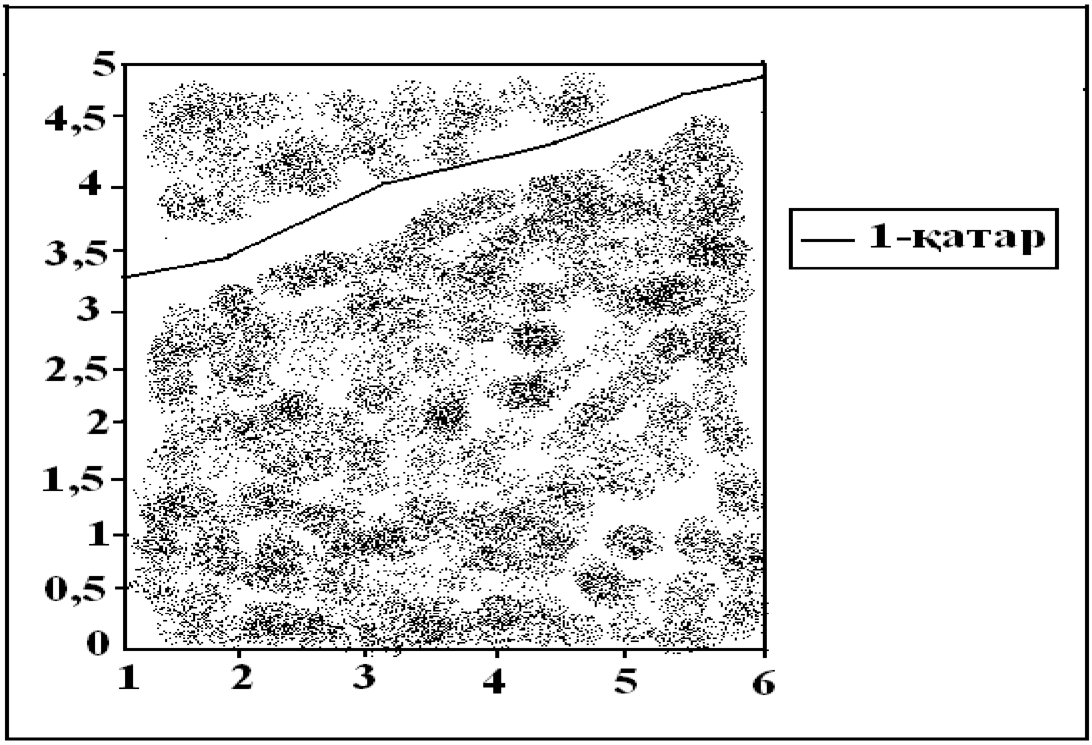

3-сүрөт

Горизонталъ ось ирети менен:

1. Сэместр башында видеодискиге жазуу аркылуу тандалган темадагы сөз.

2. Курстун алгачкы жартысындагы баштапкы тапшырылган тема боюнча сөз.

3. Курстун алгачкы жартысындагы сууруп салма сөз.

4. Курстун экинчи жартысындагы баштапкы тапшырылган тема боюнча сөз.

5. Курстун экинчи жартысындагы сууруп салма сөз.

6. Сабактын корутунду этабындаги видеодискиге жазуу аркылуу тандалган темадагы сөз.

Вертикал багыт ирети менен: упай саны.

Биздин жүргүзгөн окутуу экспериментинин кийинки багыты көпчүлүк алды сөз сүйлөө жөндөм-адаттарынын калыптанууга чечендик таануу сабактарынын таасирин аныктоога байланыштуу болду. Лидер студенттер тандалган темага шайкеш /видеодискиге жазуу аркылуу/ алгачкы сөз сүйлөөгө даярдыкты курстун эң башында алардын өздөрүндө болгон табыйгы маалыматтар менен өздөрүндө бар тажрыйбаларына таянуу менен баштайт. Сүйлөнгөн сөздөр баалоо барактарынын көмөгү менен сөздүн ынамдуулугу, сөз сүйлөө көркөмдүгү, сүйлөө маданияты, аудиторияны сезүү сыяктуу критерийлерге шайкеш беш упайлык системада бааланды. Кийинки сүрөт аркылуу эксперименттик топтогу курс сабактары боюнча «Аудиторияны сезүү» критерийине шайкеш орточо топтук упайдын кандай өзгөрөөрүн байкап көрөлүк.

Аудиторияны сезүү

(сэместр боюнча орточо топтук упайдын өзгөрүшү)

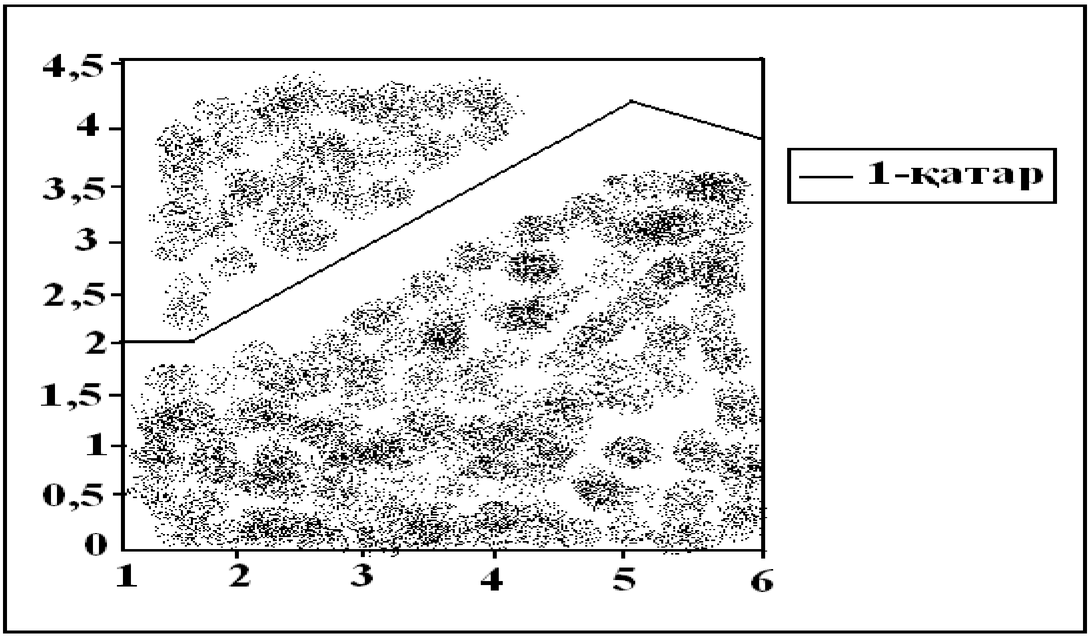

4-сүрөт

Вертикаль ось ирети менен: упай саны. Горизонталъ ось ирети менен:

1) Сэместр башында видеодискиге жазуу аркылуу тандалган темадагы сөз.

2) Сэместрдин алгачкы жартысында баштапкы тапшырылган тема боюнча сөз.

3) Сэместрдин алгачкы жартысында суурул салма сөз.

4) Сэместрдин экинчи жартысында баштапкы тапшырылган тема боюнча сөз.

5) Сэместрдин экинчи жартысындагы суурул салма сөз.

6) Сабактын корутунду этабындаги видеопленкага жазуу аркылуу тандалган темадагы сөз.

Методологиялык экспериментти аяктоо кезинде, студенттер экзамен тапшырып болгондон кийин, аларга төмөндөгүдөй сурактарга жазма жооп берүү сунушталды:

1). Сиз жогорку окуу жайын гуманитарлык, техникалык бөлүмдөрүнүн программасына чечендик таануу курсунун өздөштүрүлүүсү орундуу деп эсептейсизби?

2). Сиз лидер студенттердин сүйлөө маданияты деңгээлин жана алардын жалпы маданий деңгээлин көтөрүүгө, сөз байлыгын арттырууга чечендик таануу курсунун сабактары таасирин тийгизет деп ойлойсузбу?

3). Сиздин чечендик таануу курсун уюштуруудагы калоолоруңуз менен тилегиңиз.

Биринчи суракты колдоо багытында суралган 357 адамдын 285-и (79,8%), анча маани бербеген 63 адам (17,7%) жана 9 адам (2,5%) каршы жооп берди. Экинчи сурака жооп алууда, «ооба» деген жоопту 351 адам (98,3%) берди. Үчүнчү суректын жооптору ар түрдүү болуп келет, бирок суралгандардын көпчүлүгү курста бөлүнгөн саат санынын аздыгы жөнүндө эскеришти. Лидер

студенттердин көпчүлүгү сүйлөө маданияты менен өзүн-өзү жетидирүүнүн түз байланышы бар экендигин белгилеп, чечендик таануу сабактарына байланыштуу өз жетишкендиктерин атап көрсөттү.

Ошону менен бирге жогорку окуу жайларындагы /БКАТУ, БКМУ/ чечендик таануу курсу сабактарынын корутундулары боюнча жүргүзүлгөн жазуу түрүндөгү суроо салуунун натыйжалары жогорку окуу жайларынын гуманитарлык, техникалык билим багыттарында аталган курсты киргизүүнүн оруңдуулугун жана анын пайдалуулугун көрсөттү. Бул эксперимент аркылуу далилденип, аталган иликтөөбүздүн башында коюлган милдет, божомолдорунун аныгына жетти.

.

Жогорудагы тажрыйба-эксперименталдык иштин жыйынтыгын анализдөө студенттерди чечендик таануу боюнча жактан даярдоодогу таасири бар шарттарды бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

Жалпы корутунду

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыгын төмөнкү корутундулар менен белгилөөгө болот:

- студентдерге «Чечендикти таануу» курсу боюнча билим берүүнү жаңы багытта жана жаңы технологияны колдонуу менен окутуунун зарылчылыгы негизделди;
- студентердин чечендик таануу боюнча маселелер боюнча мониторинг жасоо менен алардын бул жагдайдагы билим-тажрыйбасы (деңгээли) аныкталып, андагы проблемалар белгиленди;
- студент үчүн «Чечендик таану» курсунун атайын иштелип чыккан типтүү программасы түзүлдү жана ал акыркы үч окуу жылында апробациядан өткөрүлдү;
- жаңы муундагы программага ылайык «Чечендикти таануу» курсу боюнча окуу-методикалык комплекси иштелип чыкты (лекциялык курстун электрондук варианты, өз алдынча иштерди аткаруу боюнча методикалык көрсөтмөлөр, педпрактикада тарбия иштеринде окуучуларга, ата-энелерге чечендик таануу боюнча маселелер боюнча консультациялык көрсөтмөлөр ж.б.);
- педагогикалык экспериментти жүргүзүү менен коюлган илимий божомол тууралыгы тастыкталды;
- диссертацияда коюлган жумушчу гипотезанын тастыкталышын жана милдеттердин аткарылышын текшерүү максатында педагогикалык эксперимент жүргүзүлдү жана анын жыйынтыктары статистикалык эсептөөлөрдөн өткөрүлдү. Анын жыйынтыктары оң натыйжа бергендиги экспериментте алынган сандык көрсөткүчтөрдө жана диаграммаларда белгиленди;

- Лидер студенттер үчүн «Чечендикти таануу» курсу боюнча окутуунун жаңы иштелип чыккан бул технологиясын башка окуу жайларында колдонууга карата сунуштар берилди.

Диссертациянын негизги идеялары издонүүчүнүн төмөндөгү эмгектеринде чагылдырылган:

1. Көшбасшы іскер студенттің сөйлеу мәдениетін қалыптастыру қағидалары. «ҚазҰУ жаршысы» Педагогикалық ғылымдар сериясы, 2010, №1. 144-147-б.б.;
2. Көшбасшы студенттің аудиторияны тани білуіне қатысты тәжірибелік амалдар. Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы, 2010, № 2 - 149-151-б.б.;
3. Көшбасшы студенттің тыңдау мәдениеті» // «Қазіргі қоғамдағы және білім беру саласындағы шешендіктанудың өзекті мәселелері» атты республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Орал, М.Өтемісов атындағы БҚМУ БАҚ және баспа орталығы, 2009, - 267-270 б.б.;
4. Орта мектепте шешендік өнерді оқыту – оқушылардың азаматтық және адамгершілік тұлғасын дамытудың көзі» // «Қазіргі қоғамдағы және білім саласындағы шешендіктанудың өзекті мәселелері» атты республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Орал, М.Өтемісов атындағы БҚМУ БАҚ және баспа орталығы, 2009. 270-272 б.б.;
5. Шаршы топ алды сөз сөйлеуге даярлану амалдары. // «Қазіргі білім беру жүйесінің әлеуметтік-педагогикалық мүмкіндіктері мен болашағы» атты халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференция материалдары. - Орал, М.Өтемісов атындағы БҚМУ-дың БАҚ және баспа орталығы, 2009, № 2 - 173-176-б.б.;
6. Шешендіктанудың оқу пәні ретіндегі маңыздылығы: антикалық дәуір және қазіргі заман» // «Қазіргі білім беру жүйесінің әлеуметтік-педагогикалық мүмкіндіктері мен болашағы» атты халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференция материалдары. - Орал, М.Өтемісов атындағы БҚМУ-дың БАҚ және баспа орталығы, 2009, № 2 - 176-178-б.б.;
7. Іскерлік қарым-қатынас көшбасшы іскер студентті сөйлеу мәдениетіне баулудың маңызды компоненті. «Қазақстан жоғары мектебі» журналы, 2010, № 2. - 65-68-б.б.
8. Көшбасшы іскер студенттің сөз сөйлеуге даярлануының әдістемелік жүйесі. «Ұлт тағылымы» журналы 2010, № 2 - 99-102-б.б.;
9. Көшбасшы іскер студенттің тыңдау білігін қалыптастырудың әдістемелік аспектілері. «Ізденіс» - «Поиск» журналы. Алматы, 2010, № 1 (2). - 256-258-б.б.;
10. 10. Мектеп оқушыларының ауызша шешен сөйлеу дағдысын қалыптастырудың қажеттілігі. «Ғылым және білім». Жәңгір хан атындағы БҚАТУ-дың ғылыми-практикалық журналы, 2010, № 1 (18). – 305-308-б.б.;

11. Орта мектептерге шешендік өнерді оқытудың арнаулы курстарын енгізудің тиімділігі турасында. //«Ғылым және білім». Жәңгір хан атындағы БҚАТУ-дың ғылыми-практикалық журналы, 2010, № 2 (19). - 292-294-б.б.;
12. Қазіргі қоғамдағы сөйлеу мәдениеті және көшбасшы шешендігі ұғымы» // «Ғылым және білім». Жәңгір хан атындағы БҚАТУ-дың ғылыми-практикалық журналы, 2010, № 1 (18). - 275-277-б.б.;
13. Жоғары оқу орындарында шешендіктануды оқыту арқылы көшбасшы-студент шешендігін қалыптастырудың психологиялық негіздері» // «Ғылым және білім». Жәңгір хан атындағы БҚАТУ-дың ғылыми-практикалық журналы, 2010, № 2 (19). -287-288-б.б;
14. Жоғары оқу орындарында көшбасшы студенттің тыңдау мәдениетін қалыптастыру». Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті. Көкшетау, 2010. № . 142-144-б.б.;
15. Көшбасшы студент жастардың шаршы топ алды сөз сөйлеуіне қатысты тәжірибелік қағидалары». III-Халықаралық ғылыми-практикалық конференция. 2010. 115-118.б.б. Орал, 2010.
16. Чечендикти таануунун окутууда окуу технологияларын, формаларын жана интерактивдик ыкмаларынын элементтерин колдонуу // Вестник КГУ им. И.Арабаева. Серия : Педагогической науки . –Бишкек, 20й0. – Вып. 4. С. 171-174.
17. Студентдерди чечендик таануу боюнча даярдоо проблемалары //
18. Вестник КГУ им. И.Арабаева. Серия: 3. Педагогической науки. – Бишкек, 2011. – С.131-133.

Ержакыпов Муратбек Санакулынын 13.00.01– жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча «Лидер-студенттердин сүйлөө маданиятын өстүрүүнүн педагогикалык негиздери » деген темадагы педагогика илиминин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына

РЕЗЮМЕ

Түйүндүү сөздөр: билим берүү, чечендик таануу, чечендик таануу боюнча билим, сүйлөо маданияты, чечен, лидер студенттердин чечендик өнөрү, билим берүү стандарты, билим берүү уюмдары.

Изилдөөнүн объектиси болуп лидер студенттердин сүйлөө маданиятынын калыптанышы, ал эми **предмети** катары алардын сүйлөө маданиятын өстүрүү процесси жана бул процесске педагогикалык таасир кылуунун натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору каралды.

Изилдөөнүн максаты. Лидер студенттердин сүйлөө маданиятынын өзгөчөлүктөрүн педагогикалык-психологиялык иликтөөгө алуунун жана атайын даярдалган эксперименталдык материалдардын негизинде жогорку окуу жайдын шартында аны өстүрүүнүн натыйжалуу жолдорун жана усулдарын аныктоо.

Изилдөөнүн методдору: педагогикалык иш тажрыйбаларын иликтөө жана аны жалпылоо, анкета алуу жана тестирлөө, студенттердин ишмердүүлүгүн талдоо, констатациялык жана педагогикалык эксперименттер.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: учурга ылайык студентдер үчүн чечендик таануу боюнча-мыйзамдык билим маданиятын калыптандыруу зарылчылыгын негиздөө, чечендик таану боюнча билимдерди, тажрыйбаларды калыптандыруу принциптеринин иштелип чыгышы, системага келтирилиши.

Изилдөөнүн практикалык баалуулугу: изилдөөнүн илимий жыйынтыктары студенттер үчүн чечендикти таануу курсун окутуу процессинде анын мазмунун, ролун кеңейтүүгө, байытууга, «Чечендик таану» курсу боюнча окутуунун практикалык тажрыйбасын тереңдетүүгө, студент-адистердин сүйлөө маданиятын жана чечендик таануу боюнча компетентүүлүгүн артырууга б.а. окутуу технологиясын өркүндөтүүгө, ошондой эле студенттердин келечекте кесибинде иштери боюнча адистик ишмердүүлүгүн активдештирүүгө, алардын жалпы маданиятын калыптандырууга белгилүү өлчөмдө салым кошот.

Резюме

на диссертационное исследование Ержакыпова Муратбека «Педагогические основы формирования речевой культуры студентов-лидеров» представленной на соискание ученой степени кандидата педагоги-ческих наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика.

Ключевые слова: речевая культура, преподавания риторики в вузах, формирования речевой культуры студентов-лидеров, методы обучение, образовательный стандарт, ораторское искусство и др.

Объект исследования: Процесс разработки учебной системы формирования речевой культуры студентов-лидеров на основе преподавания риторики в вузах.

Цель исследования – рассмотреть вопросы формирования речевой культуры студентов-лидеров на основе преподавания риторики в вузах и доказать ее эффективность через педагогический эксперимент.

Задачи исследования:

– проанализировать научно-исследовательские труды, посвященные формированию речевой культуры студентов-лидеров;

– разработка программы спецкурса «Речевая культура студентов-лидеров»;

– определить психолого-логические, педагого-воспитательные основы формирования речевой культуры студентов-лидеров на основе преподавания риторики в вузах;

– проанализировать ораторское мастерство лидеров античности и др.

–систематизировать принципы речевой культуры лидера;

–разработать систематизированный комплекс упражнений, заданий, тренингов и уроков по формированию речевой культуры студентов-лидеров;

Методы и методологическая основа исследования. В работе использовались методы анализа, сравнения, систематизации, социолого-педагогические методы (контроль риторических умений и навыков учащихся, изучение опыта передовых учителей), метод эксперимента (констатирующий, обучающий, контрольный), статистический метод (обработка количественно-качественных результатов эксперимента).

Научная новизна и результаты исследования:

– проанализированы научно-исследовательские труды, посвященные методике формирования речевой культуры студентов-лидеров;

– разработана программа спецкурса «Речевая культура студентов-лидеров»;

– определены психолого-логические, филологические, педагого-воспитательные основы формирования речевой культуры студентов-лидеров на основе преподавания риторики в вузах;

– разработан систематизированный комплекс упражнений, заданий, тренингов и уроков по формированию речевой культуры студентов-лидеров и др.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Исследование открывает новые возможности по совершенствованию речевых умений и навыков студентов вузов, может служить основой для дальнейшей разработки рассматриваемых проблем. Разработанная программа и комплекс упражнений, заданий, тренингов и уроков предназначены для внедрения в практику проведения занятий риторики в вузе. Результаты исследования могут быть использованы при составлении вузовских программ, учебников и учебно-методических комплексов по риторике для студентов различных специальностей.

Степень внедрения. Основные положения диссертации изложены в 6 докладах, отраженных на страницах сборников международных и республиканских научно-практических конференций, и статьях, опубликованных в республиканских изданиях.

Структура диссертационного исследования: Диссертационная работа состоит из введения, трех частей, заключения и приложений, имеется список использованной литературы.

RESUME

on the author's abstract of the dissertation for the degree of candidate of pedagogical sciences, speciality 13.00.01 - general pedagogics

Erzhakypov Muratbek Sanakuly

Pedagogical bases of formation of speech culture of leading students

An urgency of research. One of the main objectives of the draft of the state program for support and development of languages for 2011-2020 is to develop and improve the teaching of the Kazakh language in the schools. The key idea of this program – "to form a new generation of qualified professionals, belonging to the world with responsibility, with the ability of innovation and creative thinking, with a developed culture and humanity", i.e. specialist speakers from the formed voice culture [1].

Nowadays, when the competition is an integral part of life, many times more complex requirements for higher education. As stated in the Concept of Education of the Republic of Kazakhstan till 2015, "should pay particular attention to improving the quality of training the experts"; [2]. President Nursultan Nazarbayev said in his Address to the Nation mentioned that the country will be competitive only if it every citizen will be competitive. From this position the urgency of the problem of forming speech culture of student leaders based on the teaching of rhetoric in higher education is undeniable.

Object of research: The process of developing methodical system of forming the speech culture of the students leaders on the basis of the teaching of rhetoric in higher education educational establishments.

The purpose of research - to develop a methodical system of forming speech culture of student leaders based on the teaching of rhetoric in higher educational establishments and to prove its effectiveness through a pedagogical experiment.

Research problems:

- to analyze the research works on the method of forming speech culture of student leaders
- developing programs of study course "Speech culture of student leaders";
- to determine the psycho-logical, philological, educators and educational principles of the formation of oral cultures of student leaders based on the teaching of rhetoric in higher educational establishments;

Methods and methodological basis of research. We used methods of analyzing, comparing, ordering, sociological and pedagogical methods (control of rhetorical skills and abilities of students learning the experience of advanced teachers), the method of experiment (ascertain, training, control), the statistical method (treatment of quantitative and qualitative results of the experiment).

The scientific novelty and the results of the research:

- analyzed the research works on the method of forming speech culture of student leaders;
- developed a program of the research course "Speech culture of student-leaders";

Theoretical and practical significance of the research. The research opens up new possibilities to improve the speech skills of students, and can serve as a basis for further development of the issues involved.